

Adalékok a bírósági végrehajtáshoz a római jogban

Pataki János István
ügyvéd, végrehajtási szakjogász
E-mail: patakijdr@gmail.com

Összefoglalás. A tanulmány a bírósági végrehajtási jog fejlődéstörténetének római jogi előzményeit vizsgálja. A bevezetést követően a végrehajtást annak történeti korszakai szerint mutatja be, először a civiljog, majd a praetor jogfejlesztésének, végül a császár – és azon belül a *iustinianusi* – jogalkotás korszakaiban.

Kulcsszavak: végrehajtási jog, bírósági végrehajtás, római jog

Abstract. Remarks on judicial execution in Roman law

The study analyses the antecedents of the history of development of judicial execution law in Roman law. Following the introduction, it presents execution in terms of its historical periods; highlighting the development of civil law and praetor's law, and legislation by emperors, more specifically by Iustinian, in the relevant epochs.

Keywords: execution law; judicial execution; Roman law

I. Bevezetés

A végrehajtás, a bírósági végrehajtás működését vizsgálva elengedhetetlenül szükséges magának a végrehajtás jogintézményi alapjainak az áttekintése és megismerése annak érdekében, hogy a jelenkori Magyarországra is érvényes, releváns következtetések levonhatóak legyenek. Egyrészt így válik átláthatóvá és érthetővé a végrehajtás jogának a kialakulása és módosulásai az időszakok során, másrészt a római jog jelenti a történeti és a mai jogrendszerünk alapját is, valamint jogdogmatikai szempontból is innen eredeztethetőek a végrehajtás jogintézményének az alapjai. A római jog továbbélése mind a mai napig megfigyelhető, illetve a végrehajtás jogintézményének fejlődése tekintetében is meghatározó jelentőségű. Tágan értelmezve a társadalom kialakulása, a tulajdon, a magántulajdon megjelenése óta beszélhetünk valamilyen végrehajtási jogról.¹

1 Pataki 2013. 12.

II. A civiljogi perrend

Az archaikus kor általános végrehajtási eljárása Rómában a *legis actio per manus iniectio* volt, amelynek legfontosabb forrásai számunkra a Gaius *Institúció*-jában² és Aulus Gellius *Noctes Atticae* (Attikai éjszakák)³ című művében olvashatóak. A *legis actio per manus iniectio* a civiljogi per általános végrehajtás eljárása, ami – ahogy az egész *legis actio*s rendszer – állami kontroll alá vett önhatalmú jogérvényesítésként is meghatározható. Lényege abban áll, hogy a hitelező az adóst foglyul ejtette, fogságban tartotta, eladta rabszolgának a Tiberisen túlra, vagy akár meg is ölhette. Követelését az eladásból kapott vételárból elégítette ki. Mindez szigorú formák közt, a nyilvánosság ellenőrzése mellett történt, vagyis az önhatalom gyakorlása garanciákhoz kötődött. Kezdetben valószínűleg a peres eljárás megszületése előtt, a *delictumokból* fakadó adósságok érvényesítésének eszköze volt.⁴ A későbbiekben viszont már a pénzbeli ítélet, illetve pénzbeli követelés végrehajtását is szolgálta.⁵

A *legis actio per manus iniectio* – bizonyos kivételektől eltekintve – nem peres eljárás. Célja az volt, hogy a hitelező a már vitán felül álló jogos igényének érvényt szerezhesse. Tehát a *magistratus* szerepe ebben az eljárásban már nem a jogszolgáltatás, hanem inkább a hatósági felügyelet⁶ volt. Az a tény, hogy a *manus iniectio* csak likvid, illetve nem vitatott követelések végrehajtásánál volt alkalmazható, előfeltételezte, hogy a végrehajtás alapja egy jogerős ítélet⁷ legyen. A XII táblás törvény értelmében az adósnak harminc nap állt rendelkezésre a teljesítésre, illetve ezen időtartamon belül kerülhetett sor a tartozás elengedésére vagy az egyezség megkötésére is.⁸

A jogerős ítéleten kívül egyéb esetekben is alkalmazható volt a *manus iniectio*. Így például ha az adós *confessus*, vagyis elismerte a követelés jogosságát, azaz a tartozást, akkor azonnal végrehajtásra kerülhetett sor. A Kaser–Hackl-kézikönyv idesorolja az adós önkéntes *nexummal* és *sponsióval* való alávetését, de a forrásanyag vitatott volta miatt ezekre bővebben nem tér ki.⁹ Megemlítenők azonban azok az esetek, amikor a követelés nyilvánvalóvá tételéhez nem volt szükség az *apud iudicem* eljárásra, mivel azok már a *magistratus* előtt az *in iure* szakaszban bizonyítást nyertek. Ezek közül elsősorban a *depensum* és a *legatum per damnationem* emelendő ki. A *depensum* a következőt jelentette. A *sponsió*s *kezés per aes*

2 Gaius: *Institutiones* 4, 21–25.

3 Gellius: *Noctes Atticae* 20, 1, 45–49.

4 Kaser–Hackl 1996. 131.

5 Személyi 1932. 193. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 365.; Bozóky 1886. 166, 197.; Vécsey 1907. 257. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 123.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 193.; Nótári 2011. 120. sk.; Nótári 2013. 104.

6 Kaser–Hackl 1996. 132.

7 Vö. *Leges XII tabularum* 3. 3.

8 Vö. *Leges XII tabularum* 3. 1–2.

9 Kaser–Hackl 1996. 133.

et libram, vagyis mancipatio keretében teljesített a hitelezőnek, aminek keretében a hitelező szintén mancipatióval átruházta a hitelezőre az adós személyén fennálló jogát. Ilyenkor a kezes visszkereseti joga keretében manus iniectio pro iudicatóval léphetett fel az adós ellen.¹⁰ A kezes követelésének fennállását már a magistratus előtt bizonyíthatta a mancipatio tanúinak segítségével, vagy akár az adós is elismerhette confessio in iure keretében a tartozás fennállását. A Kr. e. 3. és 2. század fordulóján keletkezett Lex Publilia alapján a magistratus hathónapos türelmi időt adott az adósnak, a kezes pedig actio depensit kapott tőle.¹¹ A legatum per damnationem (vagyis a kötelmi hagyomány¹²) esetén szintén lehetőség volt arra, hogy a mancipatiós végrendeletben (testamentum per aes et libram) történt hagyományrendelést már in iure bizonyítsák¹³ (ennek hiányában actio ex testamentóval lehetett perelni¹⁴).

A manus iniectióra továbbá csak akkor volt lehetőség, ha nemcsak a követelés jogalapja, hanem annak pontos összege sem volt vitatott. Ez az adós védelmét is szolgálta, lévén hogy így meghatározásra került, milyen összeg megfizetésével szabadulhatott vagy szabadíthatta meg más a manus iniectio nagyon szigorú, kegyetlen személyi következményeitől. Amennyiben a jogalap nem volt vitatható, de az összeg még nem került pontosításra, azt arbitrium litis aestimandae¹⁵ keretében állapították meg. Az arbitrium litis aestimandae iránti igényt az adós terjesztette a magistratus elé postulatio formájában.¹⁶

A végrehajtást kezdeményező hitelező az adóst a magistratus elé idézte, illetve vitte,¹⁷ és ott ünnepélyes szavak kíséretében megragadta (manum inicere).¹⁸ A megragadás végrehajtása előtt a magistratus értelemszerűen megvizsgálta, hogy a manus iniectiónak adottak-e a feltételei.¹⁹ A szimulált fizikai erőszaknak az adós maga nem állhatott ellen, vagyis nem lökhette le magáról a hitelező kezét (manum sibi depellere).²⁰ Ezt csak egy harmadik személy, a vindex tehette meg,²¹ ahogy ezt már a XII táblás törvény és a Lex Ursonia is jelezték.²² Ha vindex lépett fel, az adós megszabadult, és helyette a vindex vitte tovább az ügyet a hitelezővel

10 Gaius: *Institutiones* 4. 22.

11 Kaser–Hackl 1996. 132.

12 A kötelmi hagyományhoz vö. Brósz–Pólay 1974. 317.; Molnár–Jakab 2012. 407.; Földi–Hamza 2007. 657.; Nótári 2011. 313.

13 Kaser–Hackl 1996. 134.

14 Személyi 1932. 193. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 365.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 257. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 407.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.

15 Vö. Probus 4. 10.

16 Kaser–Hackl 1996. 135.

17 Leges XII tabularum 3, 2. Vö. Gellius, *Noctes Atticae* 20. 1. 44.

18 Gaius: *Institutiones* 4. 21.

19 Kaser–Hackl 1996. 137.

20 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 45.

21 Kaser–Hackl 1996. 138.

22 Vö. Leges XII tabularum 3. 3. Lex Ursonia 61.

szemben.²³ Eljárásával a vindex tagadta a hitelező eljárásának és az adós feletti hatalmának jogosságát, az adós helyébe lépett, és ha nem tudta bizonyítani igazát, ellene vált foganatosíthatóvá a végrehajtás.²⁴ A vindex nem a végrehajtásban szereplő alapösszeg tekintetében vált felelőssé, hanem annak kétszereséért (*duplum*), vagyis azért, hogy vitatta a követelést, az összeg – amint a *Lex Ursonia* rögzítette – megkétszereződött.²⁵ Ennek a jelenségnek a neve a *litis crescentia*, ami nagy valószínűséggel a legtöbbször a nyilvánvaló tartozás esetlegesen rossz-hiszemű vitatásának volt a büntetése.²⁶

Ha az eljárásnak ebben a szakaszában nem lépett fel a vindex, és a magistratus a hitelező eljárását jogszerűnek ítélte, akkor megadta a hitelezőnek az *addictio*t, azaz az államhatalom képviselőjeként jóváhagyta a hitelező által gyakorolt formális önhatalmat, amivel megkezdődött a végrehajtás²⁷ tényleges realizációja, a végrehajtás foganatosítási szakasza. A hitelező ekkor házába vitte az adóást, megköthette vagy bilincsbbe verhetette (a bilincs súlyának legalább tizenöt fontnak kellett lennie)²⁸. A hitelező köteles volt az adóást élelmezni napi egy font kenyérrel, ha az nem tudta saját ellátását biztosítani.²⁹ Ettől az időponttól számítva hatvan napon át fogságban tarthatta az adóást, ha eközben valaki más nem egyenlített ki a tartozást (*pacisci*), vagy nem került sor a tartozás elengedésére vagy egyezés megkötésére. Ezt követően három egymást követő vasárnapon a magistratus elé kellett vinnie az adóást, és a tartozás összegét kikiáltva lehetőséget kellett adnia arra, hogy valaki teljesítsen az adós helyett.³⁰ Ha a harmadik vasárnapon sem került sor a tartozás kiegyenlítésére, eladhatta rabszolgának a Tiberisen túlra (*trans Tiberim*), azaz külföldre – ebben az időszakban a Tiberis képezte Róma határát –, vagy akár meg is ölhette.³¹ A magánfogság ideje alatt az adós státusát tekintve még szabad ember volt, vagyis *capitis deminutio*ja csak az eladással következett be. Ahhoz, hogy teljesítés esetén a hitelező elbocsássa a fogságból, nem volt szükség *manumissio*ra.³²

A XII táblás törvény tartalmaz egy olyan rendelkezést is, hogy a harmadik vasárnapon az adós feldarabolható (*partis secanto*), és nem jogellenes, ha valaki na-

23 Gaius: *Institutiones* 4. 21.

24 Kaser–Hackl 1996. 138.; Személyi 1932. 194.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 366.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 258. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.

25 Vö. *Lex Ursonia* 61.

26 Kaser–Hackl 1996. 139. sk.

27 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 44.

28 Vö. *Leges XII tabularum* 3. 3.

29 Vö. *Leges XII tabularum* 3. 4.

30 Kaser–Hackl 1996. 143.; Személyi 1932. 194.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 366.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 258. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.

31 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 46.

32 Kaser–Hackl 1996. 143.

gyobb darabot vág magának.³³ Ennek a szabálynak az értelme a római jogi szakirodalomban vitatott. Az elfogadott álláspont szerint nem az adós feldarabolásáról lehetett szó, hanem az érte kapott értékről, a darabolás pedig például a nyersérc darabolását jelentette.³⁴ Nem kizárt továbbá az sem, hogy már a XII táblás törvény idején szokásba jött, hogy a rabszolgának való eladás helyett az adós a hitelező magánfogságában dolgozhatta le tartozását.³⁵ A Kr. e. 326. évben a Lex Poetelia Papiria nagy valószínűséggel eltörölte az adósrabszolgaság intézményét, tehát ettől kezdve általános gyakorlattá vált az, hogy az adós a hitelező magánfogságában a tartozása erejéig munkavégzéssel törlesztett.³⁶

Az archaikus kor másik, rendkívüli végrehajtási eljárása a legis actio per pignoris capionem volt.³⁷ Ennek tartalmáról szintén Gaius *Institúciói* szolgálnak forrásként.³⁸ Számos jellemzője különbözteti meg az egyéb legis actióktól. Nem a magistratus jelenlétében került rá sor, továbbá az ellenérdekelt fél távollétében is végre lehetett hajtani.³⁹ Ellentétben a legis actio per manus iniectioemmel, amely bármilyen jogerős ítélet vagy elismert tartozás végrehajtására alkalmas volt, a legis actio per pignoris capionemet kizárólag közjogi és szakrális természetű követelések végrehajtására alkalmazták.⁴⁰

A legisactio per pignoris capionem keretében bizonyos privilegizált követelések fejében a hitelező foglalás alá vonhatta az adós egyes vagyontárgyait. Ilyen privilegizált követelésnek számított például a katona zsoldkövetelése, az áldozati állat vételára, a katonai célú lovak vásárlására rendelt összegek.⁴¹ Az így foglalás alá vont értékkel bíró vagyonelemek, amennyiben a kiváltásukra megszabott határidő eredménytelenül telt el, a zálogjogát érvényesítő fél, a hitelező tulajdonába kerültek.⁴²

Az archaikus kor, vagyis a civiljog végrehajtási rendje kapcsán megállapítható, hogy abban – a privilegizált követelések végrehajtásától eltekintve – kizárólag a személyi végrehajtásnak volt helye, az önálló vagyoni végrehajtás ebben a korban még nem kapott semmiféle szerepet.

33 Leges XII tabularum 3. 6. Vö. Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 49.

34 Kaser–Hackl 1996. 144.

35 Vö. Livius: *Ab Urbe condita* 2. 23. 6.; Quintilianus: *Declamationes* 311.

36 Személyi 1932. 194. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 586.; Hoffmann 1866. 366. sk.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 259.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 120. sk.

37 Személyi 1932. 197.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 586.; Hoffmann 1866. 368.; Bozóky 1886. 166.; Vécsey 1907. 259.; Marton 1947. 34. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 122.

38 Gaius: *Institutiones* 4. 26–29.

39 Gaius: *Institutiones* 4. 29.

40 Gaius: *Institutiones* 4. 28; Kaser–Hackl 1996. 146.

41 Gaius: *Institutiones* 4. 26–27.

42 Kaser–Hackl 1996. 148.

III. A praetori perrend

A praetori perrend kapcsán kell kiemelni, hogy itt jelent meg először a római jogban a személyi végrehajtás mellett a vagyoni végrehajtás intézménye. A személyi végrehajtás vagy civiljogi végrehajtás annyiban maradt érvényben, hogy a hitelező manus iniectióval fordulhatott az adós ellen azért, hogy vagy a követelés összegének ledolgozását, vagy az összeg kifizetését kikényszerítse. A vagyoni végrehajtás a praetori eljárásban univerzális, azaz „csődszerű” volt, tehát az adós teljes vagyona a hitelezői követelések kielégítésére szolgált. A szinguláris, vagyis az egyedi vagyoni végrehajtás intézménye csak a későbbiekben, a principátusban, a császári perrend kezdetén jelent meg.⁴³ A jogerős ítélet után – a praetori perrend nem ismerte a rendes perorvoslat, azaz a fellebbezés intézményét – a hitelező köteles volt kivárni a harminc napot. Ezen idő alatt az adósnak lehetősége volt önként teljesíteni.⁴⁴ Ha a harminc nap eredménytelenül telt le, a hitelező a praetortól ius honorariumon alapuló actio iudicati kibocsátását kérte. Az actio iudicati megadása nem függött attól, hogy az alapítélet legis actiós, formuláris vagy cognitíós perben született.⁴⁵ Ha az adós elismerte a hitelező követelésének jogosságát, vagyis az actio iudicatin alapuló perben confessus vagy indefensus volt, a praetor azonnal megnyitotta a hitelező számára a végrehajtás foganatosításának lehetőségét. Az adós vitathatta is a követelést, azonban ha ez sikertelen maradt, a marasztalás duplumra emelkedett – vagyis megmaradt a civiljogi végrehajtási eljárásból ismert litis crescentia intézménye.⁴⁶ Az adós a tartozás tényét tagadhatta, vagy exceptióval élhetett.⁴⁷ Az adós in iure hivatkozhatott például arra, hogy az ítélet, amely alapján a hitelező a végrehajtást kérte, semmis.⁴⁸ Ha exceptio dolival élt, akkor csak a hitelező által az alapperben tanúsított dolózus magatartásra hivatkozhatott, a jogerős ítélet után bekövetkezett újabb körülményekre nem.⁴⁹ Szintén hivatkozási alap lehetett az actio iudicati alperesének, hogy ő csak cognitorként vagy procuratorként járt el az alapperben, és a végrehajtást a képviselttel szemben kell lefolytatni, vagy pedig a megítélt tartozás több személy között megosztásra kell hogy kerüljön.⁵⁰ Az actio iudicati tehát – fellebbezési lehetőség híján – egyúttal kontrollt is jelentett az alapítélet felett. A végrehajtás akkor nyílt meg, ha az adós in iure elismerte a tartozást, vagy az actio iudicatin alapuló perben marasztalták. Ilyenkor a praetor megnyitotta a hitelező számára mind a vagyoni,

43 Kaser–Hackl 1996. 383.

44 Kaser–Hackl 1996. 384.; Személyi 1932. 235.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 630. sk.; Hoffmann 1866. 368.; Bozóky 1886. 198.; Vécsey 1907. 260. sk.; Marton 1947. 42. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 101.; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 128. sk.

45 Kaser–Hackl 1996. 384.

46 Vö. Gaius: *Institutiones* 4. 9. 17. sk.

47 Kaser–Hackl 1996. 385.

48 Vö. Ulpianus, D. 42. 1. 14. 6.

49 Vö. Paulus, D. 24. 3. 17. 2.

50 Vö. Paulus, D. 42. 1. 43.; Paulus, D. 17. 1. 59. 3.

mind a személyi végrehajtás lehetőségét, amelyek egymás mellett is igénybe vehetőek voltak, vagyis nem minősültek egymás alternatíváinak.⁵¹

A személyi végrehajtás keretében a praetor addictiót adott a hitelezőnek, ha az a tartozás összegét pontosan megadta. Ha az adós önként nem adta magát a hitelező hatalma alá, akkor a praetor engedélyezte, hogy a hitelező erő alkalmazásával magával vigye az adóst (ducere).⁵² Státusában az adós szabad ember marad, azonban a bilincshasználat még ebben a korban is megengedett⁵³ volt. Amennyiben képes volt rá, az adós ellátását a saját vagyonából fedezték, ha nem volt erre lehetőség, akkor lakhatásáról és ellátásáról a hitelező kötelezettsége volt gondoskodni.⁵⁴ Arra vonatkozóan a források nem adnak egyértelmű támpontot, hogy az adósnak mennyi ideig kellett a hitelezőnél munkát végeznie, illetve arról sem, hogy ha a hitelező a követelése kielégítése után a magánfogságból az adóst nem engedte el, akkor erre az esetre nézve milyen eszköz állt rendelkezésre.⁵⁵

Az adós fizetéképtelenné válása univerzális vagyoni végrehajtást eredményezett (azért, hogy a totális végrehajtást elkerülje, az adós többnyire inkább a teljesítést választotta). A végrehajtás fogatosítási szakasza érdemben azzal kezdődött, hogy a praetor – a harminc nap letelte után – peren kívüli jogsegéllyel⁵⁶ beutalta a hitelezőt az adós vagyonába. A birtokba utalás célja az adós vagyonának megőrzése volt, valamint annak megakadályozása, hogy az adós a rendelkezésére álló vagyont a követelés alól elvonja (missio in bona rei servandae causa,⁵⁷ illetve missio in possessionem rei servandae causa)⁵⁸. A birtokba utalásra nemcsak a iudicatusszal, vagyis a jogerősen marasztalt adóssal szemben került sor, hanem abban az esetben is, ha az adós az actio iudicatin alapuló perben indefensusként viselkedett, illetve akkor is, ha eltűnt, nem lehetett megtalálni.⁵⁹

A birtokba utalásra a tényállás megvizsgálása után a hitelező kérelmére decretum formájában kibocsátott jogsegéllyel került sor,⁶⁰ azonban nem feltétlenül foglalta magában a vagyon értékesítésére vonatkozó engedélyt is (pl. a serdületlenek vagy az államügyek miatt távol lévő személyek vagyona esetén)⁶¹. A birtokba utalás a tényleges birtoklás megszerzését jelentette, ami magában foglalta legtöbbször a

51 Kaser–Hackl 1996. 386.

52 Vö. Cicero: *De oratore* 2. 225.; Pro Flacco 48.; Seneca: *De beneficiis* 3. 8. 2.; Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 51.; Plinius: *Epistulae* 3. 19. 7.

53 Quintilianus: *Institutio oratoria* 5. 10. 60.; 7. 3. 26.; *Declamationes* 311.; Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 51.; Ulpianus D 4. 6. 23 pr.; Gaius D. 50. 16. 48.

54 Ulpianus és Gaius D. 50. 16. 43–45.; 50. 234. 2.

55 Kaser–Hackl 1996. 387.

56 A praetor peren kívüli jogsegélyeihez lásd Személyi 1932. 238. skk.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 619. skk.; Vécsey 1907. 254. skk.; Marton 1947. 43. §; Brósz–Pólay 1974. 121. sk.; Molnár–Jakab 2012. 106.; Földi–Hamza 2007. 190.; Nótári 2011. 129. sk.

57 Gaius: *Institutiones* 3. 79.

58 Ulpianus, D. 2. 1. 1. 4.; 42. 5. 15. pr.; 4. 6. 23. 4.; 22. 1. 37.; Papinianus D. 15. 1. 50 pr.

59 Vö. Kaser–Hackl 1996. 390.

60 Vö. Paulus, D. 42. 5. 12 pr.

61 Vö. Kaser–Hackl 1996. 392.

haszonélvezetet (ususfructus) is,⁶² célját a források az „observatio et custodia” fordulattal jelölik.⁶³ A possessio magában foglalja az adós telkének bérbe adását (fundum locare) és a gyümölcsök elidegenítését (fructum vendere).⁶⁴ A praetor actio in factummal védte a birtokba utalt hitelezőt e jogainak gyakorlása, valamint a birtok tárgyainak dolózus elvonásával szemben.⁶⁵ Amennyiben a hitelező elmulasztotta a gyümölcsöztetést, szintén actio in factummal lehet ellene fellépni,⁶⁶ amennyiben a befolyt hasznot nem adta át a curator bonorumnak vagy az eljárás felfüggesztése esetén az adósnak. A birtokba utalás azonban nem jelentette minden esetben egyúttal az adós kizárását a birtoklásból.⁶⁷ A jogtudósok nemegyszer egyenesen a pignus praetorium kifejezést használták a birtokba utalt hitelező helyzetének leírására.⁶⁸ A hitelezőt megillette a birtokon jóhiszeműen tett szükséges és hasznos beruházásainak megtérítése is.⁶⁹ A missio in possessionem tényét proscriptióban tették közzé azért, hogy az összes hitelező tudomást szerezhessen a közelgő csődeljárásról.⁷⁰

A birtokba utalás időtartama általában harminc nap volt (amennyiben az adós már meghalt, és ha a beutalás örökösének javaiba történt, akkor tizenöt).⁷¹ Bizonyos esetekben ezen idő meghosszabbíthatóvá vált (például ha az adós hadifogságban volt, ha közügyben volt távol, ha meghalt és az örökösi pozíció még nem vált tisztázottá)⁷². Mind a rövid időre szóló, főképp pedig a hosszabb időtartamú missio in possessionem szükségessé tette a „csődgondnok”, a curator bonorum kijelölését.⁷³ Ha a hitelezők többsége követelte, a praetor egy vagy akár több curator bonorumot is kijelölhetett, azonban a curator bonorum nem volt szükségszerűen a hitelezők egyike.⁷⁴ Feladatai közé tartozott a (csőd)vagyon kezelése, a szükséges elidegenítések megtétele, az időközben lejárt követelések behajtása, illetve adott esetben az adós bizonyos lejárt tartozásainak a kiegyenlítése is.⁷⁵ Eljárásjogi szempontból a curator bonorum úgy járt el, mint cognitor in suam rem,⁷⁶ általa és ellene – akárcsak a birtokba utalt hitelező által és ellen – a felsorolt esetekben actio in factum volt indítható.⁷⁷

Amennyiben a harminc, illetve tizenöt nap anélkül telt el, hogy a hitelezők követeléseit az adós kielégítette volna, megkezdődött a vagyon értékének becs-

62 Vö. Ulpianus D. 42. 5. 8 pr.

63 Pomponius D. 42. 4. 12.; Paulus 41. 2. 3. 23.

64 Ulpianus D. 42. 5. 8. 1–4.

65 Ulpianus D. 43. 4. 1 pr.; Paulus D. 42. 4. 14 pr; 42. 1. 51. 1.

66 Ulpianus D. 42. 5. 9. 6.

67 Vö. Cicero, Pro Quintio 28. 84.

68 Ulpianus D. 13. 7. 26. pr.; Marcianus D. 42. 5. 35.

69 Ulpianus D. 42. 5. 9. 2–4.

70 Gaius: *Institutiones* 3. 79.; 4. 102.; Cicero: *Pro Quintio* 50.

71 Gaius: *Institutiones* 3. 79.

72 Paulus D. 42. 4. 6. 2.; Ulpianus 42. 4. 8.; 27. 10. 3.; 42. 5. 22. 1.

73 Ulpianus D. 42. 7. 2. pr.–5.

74 Ulpianus D. 42. 7. 2. 1.

75 Kaser–Hackl 1996. 394.

76 Ulpianus D. 42. 7. 2. 1.

77 Kaser–Hackl 1996. 394.

lése, valamint az adóst is ettől az időponttól kezdődően sújtotta a praetori infamia.⁷⁸ A hitelezők ekkor a praetor felhatalmazása alapján maguk közül magister bonorumot választottak, aki előkészítette a vagyon értékesítését.⁷⁹ A magister bonorum átvette a csődvagyon kezelését, valamint megállapította annak eladási feltételeit (lex bonorum vendendorum). Ezt követően ismét be kellett szerezni a praetor hozzájárulását ahhoz, hogy a venditio bonorumra sor kerülhessen, illetve hogy azt nyilvánosan ki lehessen hirdetni.⁸⁰ A forrásokból nem teljesen egyértelmű, hogy a venditio bonorumra, vagyis a vagyon nyilvános árverésen (kényszerértékesítés) történő eladására mennyi idő állt rendelkezésre – nagy valószínűséggel negyven, az örökösöknél lévő csődvagyon esetén húsz nap.⁸¹ A vagyont az az árverező kapta meg, aki a hitelezői követelések legnagyobb részének kielégítésére tett ígéretet, ugyanakkor bizonyos privilegizált személyek előnyt élveztek az árverés során (kielégítési sorrend) – valószínűleg miután világossá vált, hogy mennyi a legmagasabb ígért összeg, a legnagyobb követeléssel bíró hitelezőket, az adós rokonait, valamint az előkelőbb árverési résztvevőket megkérdezték, hogy hajlandók-e ugyanezen árértékért megvásárolni a vagyont⁸² (vagyontárgy átvétele a végrehajtást kérő által). A hitelezők ezt követően a bonorum emptortól követelhatték az általa megígért arányban követeléseik kielégítését, azonban az esetlegesen fennmaradó követelés erejéig az adós változatlanul kötelezett maradt, és tőle ez a hányad követelhető volt későbbi vagyonszerzése esetén.⁸³ A bonorum emptor egyetemes jogutódként megszerezte a vagyont, valamint a praetor birtokszerző interdictumot bocsátott rendelkezésre azokkal szemben, akiknél a vagyon egyes elemei megtalálhatóak voltak, illetve akik azok birtokán dolózusan túladtak.⁸⁴ A bonorum emptornak a praetor utilis actiók formájában keresetet adott az adósdologi és kötelmi igényei tekintetében is (követelés foglalás alá vonása). Az actio Rutiliana intentiójában az adós, condemnatiojában a bonorum emptor szerepelt, az actio Serviana pedig fikciót alkalmazva az adós örököséként határozta meg a bonorum emptort.⁸⁵ Ugyanezzel a két keresettel léphettek fel a hitelezők a bonorum emptorral mint az adós egyetemes jogutódjával szemben az általa ígért hányad erejéig.⁸⁶

78 Kaser–Hackl 1996. 394.; Személyi 1932. 236.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 630.; Hoffmann 1866. 369.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 42. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 102.; Földi–Hamza 2007. 196.; Nótári 2011. 128. sk.

79 Gaius: *Institutiones* 3, 79.

80 Kaser–Hackl 1996. 394.; Személyi 1932. 237.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány; Hoffmann 1866. 369.; Bozóky 1886. 198.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 42. §; Brósz–Pólay 1974. 123.; Molnár–Jakab 2012. 102.; Földi–Hamza 2007. 196.; Nótári 2011. 128. sk.

81 Kaser–Hackl 1996. 397¹⁴.

82 Kaser–Hackl 1996. 397¹⁷.

83 Gaius: *Institutiones* 2, 155.

84 Gaius: *Institutiones* 3, 80; 4, 145.

85 Gaius: *Institutiones* 4, 35; Kaser–Hackl 1996. 399.

86 Kaser–Hackl 1996. 400.

Amennyiben az adós birtokában voltak olyan dolgok is, amelyek más tulajdonában álltak, ezen dolgok tulajdonosa rei vindicatióval léphetett fel az adós vagy a vagyon birtokába beutalt hitelezők, a curator bonorum, utóbb a magister bonorum, illetve ezt követően a bonorum emptor ellen.⁸⁷ Bizonyos in personam keresettel bíró hitelezők előnyt élveztek a többivel szemben.⁸⁸ Ilyen privilégium illette meg többek között a fiscust,⁸⁹ az egyéb közjogi jogalanyokat,⁹⁰ a temetési költség hitelezőit,⁹¹ a létre nem jött vagy érvénytelen házasság esetén a feleséget a hozomány (dos) visszakövetelésére,⁹² a gyámoltat és a gondnokoltat,⁹³ az épület helyreállítására kölcsönt folyósító hitelezőt,⁹⁴ a bankárt⁹⁵.

Az univerzális végrehajtás szigorát enyhítette a valószínűleg Augustus nevéhez kötődő Lex Iulia, amely lehetővé tette, hogy a totális végrehajtás ellenére ne sújtsa az adóst a személyi végrehajtás és az infamia (cessio bonorum). Erre abban az esetben nyílt mód, ha az adós nem maga tehetett fizetési képtelenségéről (sine vitio), és vagyonát önként a hitelezők rendelkezésére bocsátotta.⁹⁶ A cessio bonorumot az adósnak kellett kérnie a magistratustól, aki beutalta a hitelezőket a vagyon birtokába, de mentesítette az adóst a személyi következményektől.⁹⁷ Az adós későbbiekben szerzett vagyona ebben az esetben is a hitelezői követelések kielégítését szolgálta.⁹⁸ A végrehajtás univerzális voltát a praetori jog enyhítette bizonyos alanyi kör tekintetében is. Ha az adós örököse gyám nélküli serdületlen, a praetor a pupillus által még birtokba nem vett vagyon tekintetében engedélyt adott a végrehajtás lefolytatására, de az esetlegesen fennmaradó összeg a pupillust illette meg.⁹⁹ Ezen eljárás a distractio bonorum ex edicto. A jogtudósok utóbb ezt a gondnokkal nem bíró örültekre (furiosi) és tékozlókra (prodigi) is kiterjesztették.¹⁰⁰ A distractio bonorum ex senatus consulto ezzel szemben azt tette lehetővé, hogy a szenátori rangú családok tagja elleni végrehajtásnál a végrehajtás csak bizonyos vagyontárgyakra terjedjen ki, és az érintett személyek egyúttal az infamia alól is mentesüljenek.¹⁰¹

87 Ulpianus D. 42, 5, 24, 2.

88 Kaser–Hackl 1996. 403.

89 Papinianus és Ulpianus D. 49, 14, 28.

90 Papinianus D. 42, 5, 37.

91 Ulpianus D. 42, 5, 17.

92 Ulpianus és Paulus D. 42, 5, 17, 1–19 pr.

93 Ulpianus, Paulus és Gaius D. 42, 5, 19, 1–24 pr.

94 Ulpianus D. 42, 5, 24, 1; 42, 3, 1.

95 Ulpianus D. 42, 5, 24, 2.

96 Gaius: *Institutiones* 2, 154.

97 Gaius: *Institutiones* 3, 78.

98 Kaser–Hackl 1996. 405. sk.

99 Paulus D. 42, 5, 6, pr.; 42, 7, 1, 2.

100 Kaser–Hackl 1996. 404.

101 Gaius D. 27, 10, 5. Vö. Kaser–Hackl 1996. 405.

IV. Császári perrend

A császári jog alternatívát kínált a hitelezők számára, akik választhattak a praetori perrendben tárgyalt, a császárkor első szakaszában változatlan formában létező univerzális végrehajtás és a császári extra ordinem cognitio szinguláris végrehajtása között. A császári végrehajtás azon alapult, hogy a hivatalnokbíró mind a személyi, mind a vagyoni végrehajtást külön kereset, *actio iudicati* nélkül, az ítéletre alapított hitelezői kérelemre megindíthatta.¹⁰² A személyi végrehajtás, amelynek elsősorban a komolyabb vagyonnal nem bíró réteg esetében volt szerepe, a praetori perrendben foglaltaknak megfelelően folyt le.¹⁰³

A Kr. u. 3. századra a szinguláris végrehajtás vált általánossá. A császári perben az ítélet már nemcsak pénzösszegre szólhatott, az adós egyszerűen kényszeríthető volt az ítéletben foglaltak végrehajtására. Ha az ítélet pénzösszegre szólt és azt az adós nem fizette meg, bizonyos vagyonelemeket hatósági eljárás keretében a követelés biztosítása érdekében zálog (zár alá vétel)alapú foglalás alá vonhatták (*pignus in causa iudicati captum*),¹⁰⁴ és azokat (kényszer)értékesítették, majd az így befolyt összeget a hitelezői igény kielégítésére fordították.¹⁰⁵ Erre az eljárási módra Antoninus Pius császár *rescriptuma* adott először lehetőséget.¹⁰⁶ Alapjául a jogerős bírói ítélet vagy a bíróság előtt tett tartozás elismerése szolgált (tartozás elismerő nyilatkozat), amely alapján a bíró a teljesítésre megadott határidő elteltével megnyitotta a végrehajtást.¹⁰⁷ A bankárnál elhelyezett pénzösszeg közvetlenül foglalás alá vonható volt, és a hitelezői követelés kielégítésére lehetett fordítani.¹⁰⁸ Ennek hiányában először az ingó vagyonelemek (elsősorban az arab szolgák és az állatállomány), majd az ingatlan vagyonelemek kerültek sorra, végül az adós követeléseit¹⁰⁹ (fokozatosság). A vagyonelemek kényszerértékesítésére nyílt árverésen került sor.¹¹⁰ Az így befolyt árverési összeget a hitelező kapta meg, a követelésen felül befolyt összeg a vételárból, vagyis a *superfluum* – zálogjogról lévén szó – az adóst illette.¹¹¹ Ha az árverésen nem tettek érvényes ajánlatot (nem volt érvényes *licit*), a hitelező megszerezte magának (végrehajtás kérő általi

102 Kaser–Hackl 1996. 511.

103 Kaser–Hackl 1996. 511.

104 Személyi 1932. 250.; Pázmány 1930. 632. sk.; Bozóky 1886. 199.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 44. §; Brósz–Pólay 1974. 125.; Molnár–Jakab 2012. 109.; Földi–Hamza 2007. 197.; Nótári 2011. 133. sk.

105 Kaser–Hackl 1996. 512.

106 Ulpianus D. 42, 1, 15 pr.–1. 3–4, 8; 20, 4, 10; Antoninus Pius C. 7, 53, 1–4; 8, 22, 1; Gordianus C. 8, 44, 13; Ulpianus D. 9, 2, 29, 7.

107 Callistratus D. 42, 1, 31; Ulpianus D. 20, 4, 10; 25, 3, 5, 10; Diocletianus C. 7, 53, 9.

108 Ulpianus D. 42, 1, 15 1.

109 Ulpianus D. 42, 1, 15, 2; 9, 2, 29, 7; Papinianus D. 42, 1, 40; Antoninus Pius C. 4, 15, 2; Gordianus C. 7, 53, 5.

110 Alexander Severus C. 8, 22, 2, 1.

111 Callistratus D. 42, 1, 31.

átvétel a követelés fejében) a dolognak a tulajdonát is (ami a *lex commissoria* egy sajátos érvényesülési formája volt).¹¹²

A császárkorban alakult ki az *actio Pauliana*, amely a hitelezőket védte az adós dolózus, őket megkárosító vagyonelidegenítéseitől (*in fraudem creditorum*). Később az *actio Pauliana*t kiterjesztették azok ellen is, akik jóhiszeműen kötöttek a marasztalt alperessel olyan ügyleteket, amelyek a hitelezőket megkárosították. A vagyont jóhiszeműen megszerzők ellen *actio Pauliana utilis* volt indítható. Az *actio Pauliana* segítségével nem csupán a dolózan elidegenített értékeket, hanem azok gyümölcseit is vissza lehetett szerezni.¹¹³

A iustinianusi jog nagyjából követte a császárkori végrehajtás elveit és gyakorlatát, vagyis – teljes egészében hatósági eljárásként – kizárta az önhatalom mindenfajta érvényesülését, és kizárólag az állami kényszer érvényesülhetett. Általánossá vált a szinguláris, az adós egyes vagyontárgyaira vezetett végrehajtás, univerzális végrehajtásra csak az adós fizetéseképtelensége esetén került sor.¹¹⁴ A személyi végrehajtásnál előtérbe lépett – a fennmaradó infamia mellett – már a posztklasszikus korban is az állami erővel alkalmazott kényszer.¹¹⁵ A személyi végrehajtás szigora a válsággal sújtott korokban erősödött.¹¹⁶ Az adós önkéntes teljesítésére lehetőséget adó határidőt Iustinianus négy hónapban határozta meg, valamint csökkentette az erre az időszakra a posztklasszikus korban számított – igen magasnak tekinthető – kamat mértékét.¹¹⁷ A végrehajtás a hitelező írásbeli kérelmére indult. Iustinianus felelevenítette az *actio iudicatis*, de egészen más tartalommal, mint amivel az a praetori jogban bírt, már nem peres eljárást jelentett, hanem a végrehajtás feltételeinek, jogalapjának bírói úton történő felülvizsgálatát¹¹⁸ (jogorvoslat).

Amennyiben az ítélet egy adott dolog átadására szólt és ennek az adós nem tett önként eleget, akkor a végrehajtó azt manu militari foglalás alá vonta és átadta a hitelezőnek.¹¹⁹ Ha az ítélet pénzösszeg megfizetésére szólt, akkor a végrehajtó foglalás alá vonta az adós vagyontárgyait (*pignoris capio*), és az azok kényszerértékesítéséből befolyt összegből került a hitelezői igény kielégítésre.¹²⁰ Az univerzális végrehajtás az adós túladósodottsága, fizetéseképtelensége esetén kapott szerepet, azonban a foglalás alá vont vagyon – ellentétben a formuláris eljárással – nem mint egy önálló vagyontömeg került kényszerértékesítésre, hanem vagyonelemen-

112 Ulpianus D. 42, 1, 15, 3; Antoninus Pius C. 8, 22, 2, 1.

113 Személyi 1932. 250.; Pázmány 1930. 632. sk.; Bozóky 1886. 199.; Brósz-Pólay 1974. 125.; Molnár-Jakab 2012. 103.; Földi-Hamza 2007. 197.; Nótári 2011. 133. sk.

114 Kaser-Hackl 1996. 623.

115 C. 7, 71, 8. pr.

116 Kaser-Hackl 1996. 625.

117 C. 7, 54, 2–3.

118 Kaser-Hackl 1996. 624.

119 Ulpianus D. 36, 4, 5, 27; 43, 4, 3 pr.; Nov. 18, 10; C. 7, 65, 5, 1.

120 C. 1, 12, 6, 4; Nov. 53, 4, 1; C. 8, 21, 1.

ként (*distractio bonorum*).¹²¹ Az állami segédlet erőteljesebb jelenléte jellemzőbbé vált, mint a megelőző korszakok esetében. A iustinianusi jogban jelent meg először nevesítetten a bírósági végrehajtó (*executor*) intézménye és személye. Az univerzális végrehajtás esetén – akárcsak a praetori perrend esetén – is sor került a hitelezők birtokba utalására, és amennyiben erre szükség mutatkozott, *curator bonorum*ot is jelöltek.¹²² Amennyiben egy adott hitelező nem jelentette be követelését azonnal az eljárás megindulásakor, akkor ezt követően két évig, ha pedig más tartományban lakott, mint az adós, akkor négy évig csatlakozhatott az eljáráshoz – e határidők jogvesztőnek minősültek.¹²³ A kényszerértékesítésre csak a két-, illetve négyéves időszak eltelte után kerülhetett sor. A befolyt összeg elosztása a követelések arányában történt a privilegizált követelések figyelembevételével. Amennyiben *superfluum* keletkezett, azt a *tabularius* (közjegyző) jelenlétében – okirat kiállításával – lepecsételték és egyházi őrizetbe adták, hogy a később jelentkező hitelezők követeléseiből kerüljenek kielégítésre.¹²⁴

A *cessio bonorum* intézményét, amely korábban a nem önhibájából fizetéseképtelenné vált adóst mentesítette az infamiától és a személyi végrehajtástól, a késő császárkor korlátozta, és csak abban az esetben adott rá lehetőséget, ha az adós *vis maior* folytán vált fizetéseképtelenné.¹²⁵ Könnyítésnek tekinthető azonban, hogy a *cessio bonorum* keretében az adós megtarthatta a létfenntartásához elengedhetetlenül szükséges dolgokat.¹²⁶ Iustinianus a *cessio bonorum* helyett öt éves *moratorium*ot, vagyis fizetési haladékot vezetett be mint lehetőséget, amire vagy a császár engedélye,¹²⁷ vagy a hitelezők többségének hozzájárulása alapján kerülhetett sor¹²⁸ annak kikötése mellett, hogy amennyiben a fizetéseképtelen adós telekkel rendelkezett, a hitelezők azt kötelesek voltak természetbeni teljesítésként elfogadni.¹²⁹

V. Záró gondolatok

Maga a végrehajtás nem új keletű intézmény. Hammurapi (Kr. e. 1728–1686) törvényei már effektív rendelkeznek egyes cselekményeket illetően (pl. gabona vagy pénzügyre vonatkozó tanúskodás, a bírói ítélet hatálya, zálog stb.) a végrehajtásról. Ki lehet és ki kell jelenteni, hogy a római jogi jogtörténeti háttér ismerete

121 Inst. 3, 12 pr.

122 Kaser–Hackl 1996. 627.

123 C. 7, 72, 10, 1.

124 C. 7, 72, 20, 2.

125 C.Th. 4, 20, 1; C. 7, 71, 7.

126 Kaser–Hackl 1996. 630.

127 C. 1, 19, 4.

128 C. 7, 71, 8.

129 Nov. 4, 3.

nélkül nem is lehet valós alapokon vizsgálni és értelmezni a használt fogalomrendszert, illetve magát a végrehajtás jogintézményét, hiszen ezen ismeretek hiánya az egész jogrendszer alapjainak a hiányát is jelentené egyben. A történeti, jogtörténeti háttér megismerése, az intézmény fejlődésének figyelemmel kísérése segít értelmezni a végrehajtási eljárás jelenkori helyzetét és szerepét a társadalmi és gazdasági viszonyokban. Jelen tanulmány célja az volt, hogy rámutasson a jogintézmény történetének, a történeti fejlődés fázisainak bemutatásán keresztül arra, hogy a történelmi múlt eseményeinek vizsgálata hasznos tevékenység, hiszen ezáltal elődeink intézkedéseiből, gyakorlatából, joggyakorlatából, jogalkalmazásából, egyszóval a történeti ismeretek rendszerezett elemzéséből mindmáig érvényes definíciókat kaphatunk és releváns következtetéseket vonhatunk le. Végezetül Frank Ignác általánosan elfogadott, a végrehajtás, a bírósági végrehajtás vonatkozásában mottóként idézett szavaival zárom jelen sorokat: „*Hiában volna törvényszéket tartani, ha az ítélet végrehajtása nem következne.*”¹³⁰

Irodalom

- BOZÓKY A. 1866 *Praetori jog, azaz a praetorok állása a törvénykezés terén a római államban, törekvéseik a polgári jog fejlesztésére, s e részbeni működésüknek hatása a régi jogrendszer megváltoztatására.* Pest.
- BRÓSZ R.–PÓLAY E. 1974 *Római jog.* Budapest.
- FÖLDI A.–HAMZA G. 2007 *A római jog története és intézményei.* Budapest.
- FRANK I. 1846 *A közigazgatás törvénye Magyarhonban II. rész.* Buda.
- HOFFMANN P. 1866 *A római jog külszerű történelme és a római perjog.* Pest.
- KASER, M.–HACKL, K. 1996 *Das römische Zivilprozessrecht.* München.
- MARTON G. 1947 *Római jog. Intézmények.* Debrecen.
- MOLNÁR I.–JAKAB É. 2012 *Római jog.* Szeged.
- NÓTÁRI T. 2011 *Római köz- és magánjog.* Szeged.
2013 *Római jog.* Szeged.
- PATAKI J. I. 2013 *A végrehajtó és az adós.* Budapest.
- PÁZMÁNY Z. 1930 *A római jog intézményei.* Karcag.
- SZEMÉLYI K. 1932 *Római jog, I.* Nyíregyháza.
- SZENTMIKLÓSI M. 1927 *A római jog intézményei.* Budapest.
- VÉCSEY T. 1907. *A római jog intézményei.* Budapest.

¹³⁰ Frank 1846, 277.